

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ОБЪЕКТЛАРИНИНГ ХАЛҚАРО МУОМАЛАДА БЎЛИШИНING ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Байжанова Рамуза Теңелбай қызы

Қорақалпоқ давлат университети Юридика факультети Ҳуқуқ ва
бизнес мутахассислиги магистранти

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-February 2024 yil
Ma'qullandi: 03- February 2024 yil
Nashr qilindi: 05- February 2024 yil

KEY WORDS

интеллектуал мулк, халқаро
битимлар, конвенциялар,
патент, патент, лицензия,
саноат мулки, ихтиролар,
фойдали моделлар

ABSTRACT

Ушбу мақолада, интеллектуал мулк
объектларининг ўзига хослиги, интеллектуал мулк
тушунчаси, интеллектуал мулк объектларининг
халқаро муомалада бўлиш хусусияти, интеллектуал
мулк масалаларини қонуний ғимоя қилишнинг ўзига
хос хусусиятлари келтирилган.

Интеллектуал мулк объектлари фуқаролик ҳуқуқининг ҳам, унинг таркибий қисми бўлган халқаро хусусий ҳуқуқий муносабатларнинг ҳам ўзига хос объекти ҳисобланади. Ушбу объектлар кўпроқ ғоявий негизга эга бўлгани сабабли уларга нисбатан одатдаги анъанавий мулк ҳуқуқи меъёрларини қўллаб бўлмайди. Шу сабабли ҳам уларга нисбатан бўлган ҳуқуқларга кўпроқ мутлоқ ҳуқуқлар деб аталмиш ҳуқуқлар мажмуи қўлланилади. Интеллектуал мулк тушунчаси, унинг доирасига кирадиган объектлар турлари, уларга нисбатан ҳуқуқларнинг вужудга келиш асослари бўйича талабалар фуқаролик ҳуқуқи ўқув курси бўйича асосий маълумотлар, зарурий билимларга эга бўлишганини таъкидлаб, бевосита интеллектуал мулк объектларининг халқаро муомалада бўлишининг асосий хусусиятлари сифатида қуйидагилар қайд этилади.

Биринчидан интеллектуал мулк объектлари муомалада энг ҳаракатчан объектлардан ҳисобланади. Улар ғоявий негизга эга бўлгани сабабли бутун жаҳон бўйича тезлик билан тарқалиши мумкин;

иккинчидан, бундай объектлар муайян мамлакат миқёсида миллий режимга эга бўлиши ёхуд халқаро битимлар, келишувлар, конвенциялар асосида халқаро ҳуқуқий режимга эга бўлишлари ҳам мумкин;

учинчидан, кўпгина интеллектуал мулк объектларига нисбатан ҳуқуқлар махсус муҳофаза ёрлиғи (патент) асосида вужудга келади. Патент ўзининг амал қилиш ҳудудига эга ва айти вақтда унинг амал қилиш муддати чегараланган ёхуд бу муддатни узайтириб туриш лозим;

тўртинчидан, интеллектуал мулк объектлари муомалада бўлишида муайян

инфратузилма бўлишини тақозо этади. Бу инфратузилма асосан интеллектуал мулк объектлари ҳуқуқ соҳибларига хизмат кўрсатиш, ҳуқуқий муҳофаза қилиш вазифаларини амалга оширади (масалан, ихтисослашган юридик фирмалар, аудит хизмати, патент судлари ва ҳ.к.);

бешинчидан, интеллектуал мулкнинг халқаро муомалада бўлишида интеллектуал мулк бозорига ўзига хос таъсир кўрсатиб турувчи ташкилий тузилмалар мавжуд. Бу тузилмалар жумласига Бутунжаҳон Интеллектуал Мулк Ташкилоти (БИМТ), Интеллектуал мулк бўйича халқаро Ассоциация (МАИС), Париж Иттифоқи, Берн Иттифоқи ва ш.к. киради;

Ва ниҳоят олтинчидан, интеллектуал мулкка бўлган ҳуқуқларга нисбатан бу ҳуқуқларни ҳимоя қилиш сўраладиган мамлакат ҳуқуқи қўлланади;

еттинчидан, интеллектуал мулк объектларининг муомалада бўлиши асосан лицензия шартномалари орқали расмийлаштирилади. Интеллектуал мулк объектларига нисбатан мутлоқ ҳуқуқлардан фойдаланиш тўғрисидаги лицензия шартномасида лицензиар (мутлоқ ҳуқуқ эгаси) ҳисобланувчи тараф таъсис этилган, турар-жойга эга бўлган ёки асосий фаолият жойи бўлган мамлакат ҳуқуқи қўлланилади (ФКнинг 1190-моддаси)[1].

XIX асрнинг охирларига келиб интеллектуал фаолият маҳсуллари тараққиётнинг белгиларини омилига айланган, халқаро миқёсларда илмий техникавий бозор вужудга келди, турли мамлакатларда бу соҳани тартибга солиш қонунлари яқинлаштиришга объектив зарурат туғилди. Бунинг ўзига хос ифодаси сифатида саноат мулки тушунчаси вужудга келди, унинг ҳуқуқий режими белгилари 1883 йил 20 мартда тузилган саноат мулкини муҳофаза қилиш бўйича Париж Конвенциясида мустаҳкамлаб қўйилди. Ўз навбатида бундай жараён муаллифлик ҳуқуқида ҳам содир бўлди ва 1886 йилда тузилган адабий ва бадий асарларни ҳуқуқий муҳофаза қилиш тўғрисидаги Берн Конвенциясида ўз мужассамини топди. 1967 йил 14 июлда Стокгольмда қабул қилинган Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (БИМТ)ни таъсис этиш ҳақидаги Конвенцияда интеллектуал мулк ҳуқуқи объектлари доираси белгиланди ва бинобарин "интеллектуал мулк" тушунчаси маълум маънода ҳуқуқий асосга эга бўлди. Ўзбекистон Республикаси 1993 йилдан буён Париж Конвенцияси иштирокчиси ва БИМТ аъзоси бўлганлиги сабабли интеллектуал мулк ва саноат мулки тушунчаси бизнинг ҳуқуқий тизимимиз учун маълум маънода аҳамиятга эга. БИМТ таъсис Конвенциясининг 2-моддаси (7-қисм)га асосан қуйидагилар интеллектуал мулк ҳуқуқи объекти ҳисобланади.

- 1) адабий, бадий асарлар ва илмий ишлар;
- 2) артистларнинг ижрочилик фаолияти, фонограммалар ва радио эшиттиришлар;
- 3) инсон фаолиятининг барча соҳаларидаги ихтиролар;
- 4) саноат намуналари;
- 5) илмий кашфиётлар;
- 6) маҳсулот белгилари, хизмат белгилари ва тижорат номлари ва белгилари (рамзлари);
- 7) фирмалар рақобатининг олдини олиш;

8) саноат, адабий ва бадиий фаолият соҳаларида интеллектуал фаолиятдан келиб чиқувчи бошқа ҳуқуқлар [2].

Саноат мулки деганда инсон тафаккури, ижоднинг маҳсули бўлган ва амалиётда қўллаганда моддий ёки бошқача тарзда самара берадиган маҳсуллари тушунилади. Саноат мулки ибораси унинг қўлланиш доирасини чекланган маънода талқин этади ва бу мулк объектлари амалда татбиқ этиш соҳаларини тўлиқ қамраб олмайди. Бундай ноаниқлик ўзининг тарихий илдизларига эга.

Маълумки саноат мулкининг асосий тури бўлган ихтиролар дастлаб асосан саноатда бевосита қўлланилган ва кейинчалик моддий ишлаб чиқариш ва ижтимоий турмушнинг бошқа соҳаларида татбиқ этила бошлаган. Бироқ бу даврга келиб, "саноат мулки" тушунчаси Европа тилларида ва Европа мамлакатлари қонунларида мустаҳкам ўрнашиб қолгани учун гарчи етарли даражада аниқ ифодаланган ибора бўлмаса ҳам тегишли ибора билан алмаштирилмади.

Париж Конвенциясининг 1-2-моддасига асосан саноат мулкининг муҳофаза объектлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- 1) ихтиролар;
- 2) фойдали моделлар;
- 3) саноат намуналари;
- 4) маҳсулот белгилари;
- 5) хизмат белгилари;
- 6) фирма номи;
- 7) кашфиёт;
- 8) манбани (маҳсулот келиб чиқиш манбаси) кўрсатувчи маълумот;
- 9) маҳсулот келиб чиқиш (тайёрлаш) жойининг номи;
- 10) ғирром рақобатнинг олдини олиш [3].

Селекция ютуқлари (ўсимликларнинг янги навлари ва ҳайвонларнинг янги зотлари) ҳам кўп ҳолларда саноат мулки объектларига тенглаштирилади.

Юқорида кўрсатилгандек, интеллектуал мулк таркибига кашфиётлар ҳам киради. Бироқ кашфиётларнинг фуқаролик ҳуқуқий режими бошқа объектларга нисбатан фарқ қилади. Кашфиёт ҳам ижодий фаолият маҳсули бўлиб, моддий оламнинг илгари номаълум бўлган қонуниятлари ҳодисаларини очиш, аниқлаш ҳисобланади.

Интеллектуал мулк ҳуқуқини савдо соҳаларида қўлланиш бўйича битим (ТРИПС битими). ТРИПС битими Бутунжаҳон савдо ташкилотининг муҳим ҳуқуқий асосларидан ҳисобланади. Бутунжаҳон савдо ташкилоти (БСТ)га аъзо бўлишни хоҳлаган ҳар бир давлат ТРИПС битимини имзолаши шарт. Ушбу битим 7 қисмдан иборат. Биринчи қисмда умумий қоидалар ва асосий тамойиллар белгилаб қўйилган, 2-қисм интеллектуал мулкдан фойдаланишда ҳуқуқларнинг мавжудлиги ҳажми ва қўлланиши бўйича стандартлар деб номланади. Унда товар белгилари, географик кўрсаткичлар, саноат намуналари, патентлар, интеграл микросхемалар топологияси, ёпиқ ахборотларни муҳофаза қилиш, лицензия шартномалари орқали рақобатга қарши амалиёт устидан назоратни амалга ошириш ўз мужассамини топган. 3-қисм интеллектуал мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилишни таъминлашга бағишланган. Унда умумий мажбуриятлар, фуқаролик ҳуқуқий, маъмурий-ҳуқуқий процедура ва суд

ҳимояси воситалари, интеллектуал мулк соҳасида ҳуқуқларни бузганлик учун қўлланадиган муваққат чоралар, интеллектуал мулк объектларини бир мамлакатдан 2-мамлакатда ҳудудига ўтказилишида божхона ва чегара тартиби, товарларни сохталаштириш ва маданий қароқчилик учун жиноий жавобгарлик халқаро стандартлари назарда тутилган. 4-қисмда интеллектуал мулк ҳуқуқларининг вужудга келиши ва ўз кучини сақлаб қолиши бўйича қоидалар белгилаб қўйилган. 5-қисм низоларнинг олдини олиш ва ҳал қилиш тартибига бағишланган. 6-қисм эса ушбу битимга ривожланган мамлакатлар, ривожланаётган мамлакатлар ва кам ривожланган мамлакатлар томонидан риоя қилиниши хусусиятларига бағишланган. 7-қисм ТРИПС битимини амалга ошириш бўйича ташкилий тизим (институтционал чоралар) ва яқуний ҳулосаларни қамраб олади. ТРИПС битими асосан интеллектуал мулк соҳасида мулк ҳуқуқларни қўриқлайди. Бунда иштирокчи давлатларнинг бир-бирларига нисбатан миллий режим, қулай режим бериш асослари ва тартиби, битим бўйича мажбуриятлар бажарилмаган тақдирда қўриладиган иқтисодий санкциялар белгилаб қўйилган [4].

Илгари амалда бўлган Гражданлик кодексининг 546-566-моддаларида кашфиётчилик ҳуқуқи мустақкамлаб қўйилган эди. Бунга асосан кашфиёт Давлат рўйхатидан ўтказилиб, унинг муаллифи кашфиёт қилганлигини, унинг устуворлик санасини гувоҳлантирувчи диплом бериш, мукофот бериш ва бошқа мулк ҳуқуқлари ва шахсий характердаги имтиёзларга эга бўлиш назарда тутилган эди. Аммо янги ФКда кашфиёт махсус ҳуқуқий мақомга эга ижодий фаолият маҳсули сифатида белгиланмаган. Бунинг асосий сабаби шундан иборатки, кашфиётга бўлган ҳуқуқ у ёки бу шахснинг ундан фойдаланишга бўлган мутлоқ ҳуқуқини назарда тутмайди, чунки у характери бўйича у ёки бу субъектга монополия (мутлоқ тегишли) объект бўла олмайди. Шу сабабли ҳам у кўп мамлакатларда бевосита ҳуқуқий муҳофаза остига олинмаган. 1978 йилда БИМТ доирасида кашфиётларни халқаро рўйхатга олиш ҳақида Женева Конвенцияси тузилган. Лекин ушбу Конвенцияда ҳам илмий кашфиётларнинг махсус муҳофаза шакли назарда тутилмаган. Баъзи муаллифлар бунинг сабабини кашфиёт мулк ҳуқуқий муомала объекти бўлишига лаёқатли бўлган ижодий маҳсулотни вужудга келтирмайди, балки моддий олам ҳақидаги тасаввурларимизни чуқурлаштириб, билимларимизни бойитади, англаб етиш, билиб олиш вазифаларини ҳал этади холос, деган қарашлар билан изоҳлайдилар ва бундан кашфиёт билан боғлиқ муносабатлар Фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солиш предмети бўла олмайди деган ҳулосага келадилар.

Ҳулоса қилиб айтганда, халқаро хусусий ҳуқуқий муносабатларда интеллектуал мулк масалалари зарур аҳамиятга эга. Интеллектуал мулк масалаларини қонуний ҳимоя қилиш ҳар бир давлатнинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси www.lex.uz
2. Интеллектуальная собственность. Ч.1. Новосибирск.: Наука. 1999. 14-б.
3. Парижская конвенция по охране промышленной собственности. Женева. ВОИС. 1990.
4. Соглашение по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности (ТРИПС). FF материалы ВТО. М. РАА. 1998.